

УДК 159.992.7

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.2\(54\).241386](https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.2(54).241386)**Душка А. Л.**

доктор психологічних наук, провідний науковий співробітник
 Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи
 Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України
 e-mail: a0509999100@gmail.com
 ORCID ID 0000-0003-0805-7813

БУЛІНГ ДІТЕЙ З РАС

Стаття присвячена огляду наявних досліджень на тему булінгу дітей і підлітків з розладом аутичного спектру (РАС). Особлива увага приділяється поширеності цього явища, факторів ризику, форм і наслідків булінгу, а також можливостям втручання. Необхідно розширити доступну базу знання з цієї проблеми, а також запропонувати практичні обґрунтовані підходи до її вирішення.

Ключові слова: розлад аутичного спектру (РАС), булінг, поширеність, фактори ризику, втручання.

Постановка проблеми. Розлади аутичного спектру (РАС) — це широкий спектр різних форм розладів, об'єднаних спільними характеристиками, а саме: труднощами у побудові соціальних стосунків, спілкуванні та особливою стереотипністю поведінки. Розлади аутичного спектру належать до розладів психологічного розвитку — тому важливо усвідомлювати, що це є позитивна особливість дитини, зумовлена специфічністю будови та функціонування центральної нервової системи, і попри те, що у розвитку дитини завжди можливий прогрес і що в різному віці дитина буде дуже різною, вона завжди залишатиметься з певними «аутичними» особливостями. Ми маємо бути свідомі, що відповідно до того, наскільки спектральним є цей розлад у дітей, настільки ж спектральним є прогноз стосовно дорослого віку.

РАС — це цілий спектр розладів — оскільки існує декілька можливих форм порушень — різних за важкістю та ступе-

нем вираженості симптомів. Діти можуть дуже відрізнятися за здатністю встановлювати контакт з оточуючими за допомогою як мови, так і невербального спілкування, за рівнем інтелектуального розвитку.

Мета статті полягає у виявленні психологічних особливостей дітей з РАС та визначенні шляхів попередження прояву булінгу, особливо по відношенню до дітей з РАС в освітньому середовищі.

Нами виділені порушення в таких областях:

- порушення розвитку соціальної взаємодії: самотність аутичної особистості, пасивність у спілкуванні з іншими людьми;
- обмежена здатність до емпатії;
- зниження вербальної і невербальної комунікації (мутизм, ехолоалія);
- неадекватна реакція на вербальну або невербальну спробу емоційного контакту (нерозвиненість антиципації);
- знижена здатність до розуміння причинно-наслідкових відносин;
- обмежене коло інтересів і форм поведінки та ін.

Буллінг, також цькування (від англ. bullying — залякування, цькування, задирання) — різновид насильства; навмисне, що не носить характеру самозахисту і не є санкціонованим нормативно-правовими актами, довготривале (повторюване) фізичне чи психологічне насильство з боку індивіда чи групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні) стосовно індивіда, і що відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у важливих осіб) [1].

Хоча всім зрозуміло, що булінг-це форма соціальної агресії (Griffin R. S., Gross A. M. [5]) точне визначення дати не так просто: позначаються культурні та історичні конотації і розбіжності з приводу його елементів. На концептуальному рівні складно розмежувати булінг і родинні поняття, такі як «жартування» і «віктимізація» (Smith P. K., Talamelli L., Cowie H., Naylor P., Chauhan P. [6]). Або ж ми можемо розглядати природу актів булінгу, які діляться на фізичні, вербальні, статусні та їх комбінації (Olweus D. [7]).

Поінформованість спільноти щодо булінгу і розуміння важливості цієї проблеми дещо зросли в останні роки. Проте учні навчальних закладів, які страждають РАС, все ще залишаються вкрай уразливими до проблеми булінгу, тому батькам, вчителям, однокласникам і іншим членам суспільства слід бути чутливими до потреб таких учнів.

Виявити цькування буває не так просто, особливо по відношенню до дітей з РАС. Вони не завжди добре розмовляють, або вони не знають, як зрозуміло розповісти про те, що відбувається. Крім того, діти з РАС не завжди усвідомлюють, що над ними знущаються, особливо коли цькування носить неявний характер. Іноді діти з РАС вважають, ніби якась дитина дражнить їх, а насправді вона просто намагається поспілкуватися або разом пограти.

У дитини з РАС негативні результати знижують мотивацію для подальшої взаємодії та створюють звичку уникати спілкування і триматися в стороні, що не дає можливості для розвитку соціальних навичок. У групи однолітків зменшення соціальних контактів з дітьми з РАС ще більше обмежує можливості для зростання інформованості та розуміння, а їх відмінності починають сприйматися різкіше.

Не існує універсального способу відразу дізнатися про цькування. Реакція дітей на булінг залежить від ступеня його тяжкості, від його характеру. Серед тих, хто піддається найбільшому ризику, — діти з РАС, з синдромом Аспергера і з труднощами в розумінні соціальних умовностей, підлітки, які відвідують звичайні школи або мають кілька поведінкових проблем.

Однолітки вважають їх «іншими», тому що таким дітям важко розуміти соціальні норми і відповідати їм. Це може призводити до поганого розуміння соціальних правил, до соціально неприйнятної поведінки (Wainscot J. J., Naylor P., Sutcliffe P., Tantam D., Williams J. [8]).

Особливості поведінки дітей з РАС можуть часто перетворити їх в об'єкт інтересу для булінгу:

1. Інші діти можуть помітити особливі манери дитини, наприклад, ходіння по колу, висловлювання думок вголос, по-

вторювані рухи тіла, і використовувати в своїх цілях ці відмінності.

Необхідно — навчити дитину більшій кількості прийнятних альтернативних форм поведінки:

– ходіння по колу таким чином, щоб це виглядало як фізичні вправи;

– беззвучна розмова з самим собою (може записувати в окремий блокнот свої думки);

– роз'яснення іншим учням, що ці манери є ознакою того, що дитина з РАС не справляється з будь-якою ситуацією, і їй необхідно запропонувати допомогу або покликати вчителя.

2. Багато учнів, які страждають РАС, вважають за краще грати на самоті або зазнають труднощів в успішному спілкуванні зі своїми однолітками.

Необхідно — навчити дитину простим іграм, відповідним її віку, так щоб вона приєднувалась до своїх однолітків у структурованій і передбачуваній ігровій діяльності, грати поруч з великою групою однолітків, хоча і не приєднуючись до них, таким чином, дитина буде залишатися на очах у багатьох дітей і, отже, буде в більшій безпеці.

3. Дитина може не розпізнати справжні наміри, що стоять за булінгом, і може думати, що з нею доброзичливо поводяться.

Необхідно — навчити дитину, як визначити підозрілу і недружню поведінку.

Багато з наведених вище стратегій є способами вдосконалення соціальних навичок і умінь дитини з РАС, єдиним способом безпосередньої допомоги дитині є забезпечення її засобами для захисту або запобігання деяких з форм булінгу.

Певний час і дитина з РАС, і її родина потребують систематичної психолого-педагогічної підтримки, спрямованої на: індивідуальну підготовку дитини до навчання, формування адекватної її поведінки; дозоване введення в ситуацію навчання в групі дітей; встановлення продуктивного контакту з дитиною; підтримку комфортної обстановки у місці знаходження дитини; досягнення впорядкованості життєдіяльності дитини в цілому; урахування специфіки засвоєння інформації в дітей з аутизмом щодо організації і подання навчального

матеріалу; чітку організацію освітнього середовища, пошук і використання в соціальному розвитку дитини наявних у неї здібностей; допомогу в розвитку соціально-побутових навичок; допомогу в розвитку адекватних стосунків дитини з однолітками; допомогу в індивідуально дозованому і поступовому розширенні освітнього простору дитини за межі освітньої установи тощо.

Виділимо чотири ключові цілі для втручання із запобігання булінгу:

- 1) учні з РАС;
- 2) їх однолітки;
- 3) вчителі і допоміжний персонал;
- 4) шкільна культура і клімат.

1. Щодо учнів з РАС пропонується втручання з метою розвитку соціальних навичок і розуміння можливих ситуацій, пов'язаних з булінгом. Таке втручання повинно бути орієнтоване під потреби конкретної дитини, але може включати загальні компоненти, спрямовані на краще розуміння булінгу; розуміння соціальних сигналів, щоб запобігти соціальній незахищеності; виявлення ситуацій, коли дитина найбільш вразлива для булінгу, і роботу над тим, як їх уникнути; програвання ситуацій булінгу, щоб навчити можливим відповідям і запропонувати загальні стратегії їх запобігання.

2. Обговорення з однокласниками в присутності дорослих позитивних рис дитини з РАС, а також особливостей, які викликають у них труднощі. Формування «кола друзів», у якому однолітки можуть стати цінним ресурсом при втручанні, націленому на дитину з РАС.

3. Якість взаємодій вчителя і учнів впливає на їхні стосунки, що в свою чергу відбивається на прийнятті учнів з РАС, в школах з більш позитивними відносинами між вчителями та учнями спостерігається менше інцидентів. У літературі на тему булінгу виділено кілька головних якостей вчителя, які мають позитивний вплив: толерантність, прийняття та заохочення відмінностей і індивідуальності (а не однаковості), відмова судити за першим враженням, визнання того, що «звичне» (в термінах педагогічних підходів) не спрацює, прояв емпатії,

поваги і прихильності до учня з РАС, готовність виділити час, щоб оцінити індивідуальні потреби.

4. Створення відповідної шкільної культури і клімату. Найважливіше тут — розвивати повагу до різноманітності у всіх формах. Персонал, з огляду на його незаперечний вплив, повинен служити прикладом — слідувати цим цінностям, оскаржувати стереотипи і піднімати рівень вимог. У тому, що стосується соціального середовища, вкрай важливо надавати учням з РАС безпечні і чітко організовані можливості показати себе у вигідному світлі перед однолітками (Hebron J., Oldfield J., Humphrey N. [4]).

Сьогодні існує безліч програм в різних країнах світу із запобігання шкільного цькування. У всіх цих програмах є загальні пункти:

- регулярні анонімні опитування школярів про існування цькування;
- обговорення даної проблеми на класних, шкільних і батьківських зборах;
- розробка самими учнями кодексу поведінки;
- посилення уваги вчителів до поведінки дітей на перервах і у дворі школи;
- навчання вчителів стратегіям профілактики цькування.

Найвідомішими сьогодні дослідниками в області профілактики шкільного булінгу (цькування) і його наслідків прийнято називати: Д. Ольвеуса (Норвегія), К. Рігбі (Австралія), Д. Пеплер (Канада), П. К. Сміта (Велика Британія), К. Салмиваллі (Фінляндія), Р. Ортега (Іспанія), Д. Еспелейдж (США). Існує думка, що, незважаючи на велику кількість програм протидії булінгу, більшість з них не універсальні, а деякі і зовсім не ефективні, оскільки не охоплюють такі теми, як сексуальні домагання, гомотобні глузування й інші форми агресивної поведінки [2].

Успішність розвитку і соціальної адаптації дитини з РАС визначається також наявністю індивідуальних корекційних планів і програм, спеціального обладнання, спеціальних методик, диференційним підходом до соціально-психологічних послуг, творчістю і професійністю фахівців (корекційних педагогів та спеціальних психологів). Для реалізації принципів послідовності, системності здійснення корекційного процесу, з ураху-

ванням особистісного розвитку дитини програми інтегруються залежно від особливостей її розвитку [3].

Висновки. Основою будь-якого втручання повинно бути розуміння, що діти з РАС знаходяться в групі підвищеного ризику, і коригування обраної методики відповідно до їх конкретних потреб. У світлі всього вищесказаного є нагальна потреба в подальших дослідженнях, які б оцінили ефективність всебічних, багаторівневих стратегій втручання, спрямованих на запобігання і зменшення булінгу учнів з РАС в різних освітніх контекстах.

Список використаних джерел і літератури

1. Ожйова О. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми /Олена Ожйова // Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.», 2009. — С. 158–163.
2. Противодействие школьному буллингу: анализ международного опыта / Д. В. Молчанова, М. А. Новикова; Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт образования. — М.: НИУ ВШЭ, 2020. — 72 с.
3. З.Тарасун В. В., Куценко Т. О., Недозим І. В. та ін. Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» — К.: Гнозис: Поліграф, 2013.
4. Hebron J., Oldfield J., Humphrey N. Cumulative risk effects in the bullying of children and young people with autism spectrum conditions, *Autism*. 2017 Apr; 21(3):291–300. doi: 10.1177/1362361316636761. Epub 2016 Jul 9. PMID: 27095833.
5. Griffin R. S., Gross A. M. Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research // *Aggression and Violent Behavior*. — 2004. — № 9(4). — P. 379–400. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(03\)00033-8](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(03)00033-8).
6. Smith P. K., Talamelli L., Cowie H., Naylor P., Chauhan P. Profiles of non-victims, escaped victims, continuing victims and new victims of school bullying // *British Journal of Educational Psychology*. — 2004. — № 74. — P. 565–581.
7. Olweus D. *Bullying at school: What we know and what we can do*. — Cambridge, MA: Blackwell Publishers, Inc., 1993.
8. Wainscot J. J., Naylor P., Sutcliffe P., Tantam D., Williams J. Relationships with Peers and use of the School Environment of Mainstream Secondary School Pupils with Asperger Syndrome (High-Functioning Autism): A Case Control Study // *International Journal of Psychology and Psychological Theory*. — 2008. — № 8 (1) — P. 25–38.

REFERENCES

1. Ozhyiova O. (2009). Bulinh. Shkilnyi bulinh: poniattia ta osnovni formy [Bullying. School bullying: concepts and basic forms]. *Vcheni zapysky Kharkivskoho humanitarnoho universytetu "Narodna ukrainska akademiia" — Scientific notes of Kharkiv Humanities University "People's Ukrainian Academy"*, 158–163. Kharkiv [in Ukraine].
2. Molchanova D. V., Novikova M. A. (2020). *Protivodejstvie shkol'nomu bulingu: analiz mezhdunarodnogo opyta [Countering school bullying: an analysis of international experience]*. Moscow: National Research University Higher School of Economics, Institute of Education [in Russian].
3. Tarasun V. V., Kutsenko T. O., Nedozyim I. V., Skrypnyk T. V., Dubrova I. M., Loshchenykh V. P., Dushka A. L., Rynder I. D. (2013). *Kompleksna prohrama rozvytku ditei doshkilnoho viku z autyzmom "Rozkvit" [Comprehensive program for the development of preschool children with autism «Flourish»]*. Kyiv: Gnosis, Company "Polygraph" [in Ukraine].
4. Hebron J., Oldfield J., Humphrey N. (2017). *Cumulative risk effects in the bullying of children and young people with autism spectrum conditions, Autism* [in English].
5. Griffin R. S., & Gross A. M. (2004). Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior*, 9(4), 379–400 [in English].
6. Smith P. K., Talamelli L., Cowie H., Naylor P., Chauhan P. (2004). Profiles of non-victims, escaped victims, continuing victims and new victims of school-bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 74, 565–581 [in English].
7. Olweus D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers, Inc. [in English].
8. Wainscot J. J., Naylor P., Sutcliffe P., Tantam D. and Williams J. (2008) Relationships with Peers and use of the School Environment of Mainstream Secondary School Pupils with Asperger Syndrome (High-Functioning Autism): A Case Control Study. *International Journal of Psychology and Psychological Theory* 8 (1) 25–38 [in English].

Душка А. Л.

доктор психологических наук, ведущий научный сотрудник
Института специальной педагогики и психологии
имени Николая Ярмаченко Национальной академии
педагогических наук Украины

БУЛЛИНГ ДЕТЕЙ С РАС

Статья посвящена обзору существующих исследований на тему буллинга детей и подростков с расстройством аутистического спектра (РАС). Особое внимание уделяется распространенности этого явления, факторов риска, форм и последствий буллинга, а также возможности вмешательства. Необходимо расширить доступную базу знания по этой проблеме, а также предложить практические обоснованные подходы к ее решению.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра (РАС), буллинг, распространенность, факторы риска, вмешательства.

Dushka A.

Doctor of Psychological Sciences, Leading Researcher
of the Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy
and Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences
of Ukraine

BULLING CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

The article is devoted to a review of existing research on bullying of children and adolescents with autism spectrum disorder (ASD). Particular attention is paid to the prevalence of this phenomenon, risk factors, forms and consequences of bullying, as well as the possibility of intervention. It is necessary to expand the available knowledge base on this problem, as well as propose practical, sound approaches to its solution. Community awareness of bullying and understanding of the importance of the problem have increased somewhat in recent years. However, RAS students are still extremely vulnerable to bullying, so parents, teachers, classmates and other members of society should be sensitive to the needs of such students. There is no one-size-fits-all way to learn about bullying right away. Children's reaction to bullying depends on its severity, on its nature. Among those most at risk are children with ASD, Asperger's syn-

drome, and those with difficulty understanding social conventions, and teens who attend regular schools or have several behavioral problems. The basis of any intervention should be an understanding that children with ASD are at high risk, and adjusting the chosen technique according to their specific needs. In light of the above, there is an urgent need for further research to evaluate the effectiveness of comprehensive, multi-level intervention strategies aimed at preventing and reducing bullying of ASD students in different educational contexts.

The success of development and social adaptation of a child with ASD is also determined by the presence of individual correctional plans and programs, special equipment, special techniques, a differential approach to socio-psychological services, creativity and professionalism (correctional teachers and special psychologists). To implement the principles of consistency, systematic implementation of the correctional process, taking into account the personal development of the child, the programs are integrated depending on the characteristics of its development.

Key words: autism spectrum disorder (ASD), bullying, prevalence, risk factors, interventions.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2021